

BUDJET QONUNCHILIGINI BUZGANLIK UCHUN YURIDIK JAVOBGARLIK VA UNING XUSUSIYATLARI

Ibodillayev Haydar Ibodilla o‘g‘li

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti, Davlat boshqaruvi huquqi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada budget qonunchiligini buzganlik uchun yuridik javobgarlik hamda uning xususiyatlari atroflicha tahlil qilingan. Bundan tashqari yuridik javobgarlikning turlari hamda o‘ziga xos xususiyatlari, budget to‘g‘risidagi qonunchilikni buzganlik uchun yuridik javobgarlik belgilash asoslari muhokama etilgan.

Kalit so‘zlar: budget, yuridik javobgarlik, intizomiy javobgarlik, jinoiy javobgarlik, ma‘muriy javobgarlik.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье подробно проанализирована юридическая ответственность за нарушение бюджетного законодательства и ее особенности. Кроме того, обсуждены виды и особенности юридической ответственности, основания установления юридической ответственности за нарушение бюджетного законодательства.

Ключевые слова: бюджет, юридическая ответственность, дисциплинарная ответственность, уголовная ответственность, административная ответственность.

Kirish

Huquqshunoslik fanida yuridik javobgarlik masalasida turli xil fikrlar mavjud. Ko‘pchilik mualliflar yuridik javobgarlikni davlatning o‘z huquqiy talablarini bajarishga qaratilgan majburlash choralari qo‘llashi deb tushunsalar, boshqa ba’zi olimlar unga amaldagi yuridik kategoriyalar doirasida yondashib, uni qo‘riqlovchi huquqiy munosabatlar, maxsus yuridik majburiyatlar yoki huquq normalari sanksiyalari ko‘rinishida talqin etishga intiladilar.

Barchamizga malumki jamiyatni tartibga solish uchun yuridik javobgarlik tushunchalari va turlari dan foydalaniladi. Barcha yuridik javobgarliklar va manbalari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga hilof bo‘lmasligi konstitutsiyada belgilab qo‘yilgan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 16-moddasida shunday belgilab qo‘yilgan. Mazkur Konstitutsiyaning birorta qoidasiz O‘zbekiston Respublikasi huquq va manfaatlariga zarar yetkazadigan tarzda talqin etilishi mumkin emas. Birorta ham qonun yoki boshqa normativ-huquqiy hujjat Konstitutsiya normalari va qoidalariga zid kelishi mumkin emas. Yuridik javobgarlik ham tabiiyki o‘z navbatida insonlarning ham majburiyatlarini yuzga keltiradi. Qonun bilan belgilab qo‘yilgan huquqiy harakatlardan chetga chiqishlari mumkin emas. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 47-moddasida Barcha fuqarolar Konstitutsiyada belgilab qo‘yilgan burchlarni bajaradilar deb fuqarolar majburiyatlari belgilab qo‘yilgan. Huquqshunoslik fanida yuridik javobgarlik masalasida turlicha fikrlar mavjud.

Huquqiy javobgarlik - birinchi navbatda, davlat tomonidan huquqbuzarning qilmishlarini davlat va umuman qoralashni o‘z ichiga olgan qonun talablarini bajarishga majburlash [1].

Huquqiy javobgarlik - majburiyatning davlat tomonidan bajarilishi, masalan, qarz oluvchi tomonidan sud qarori asosida qarz miqdorini to‘lash"[2].

Asosiy qism

Yuridik javobgarlikda huquqqa xilof xatti-harakatni sodir etgan shaxsga nisbatan uning erki va istagidan qat’iy nazar davlat majburlov chorasi qo‘llaniladi. Davlatning majburlash kuchi faqat huquq normalari talablarini buzgan shaxslarga nisbatangina qo‘llaniladi.

Yuridik javobgarlik – huquqbuzarga nisbatan huquq normalarida ko‘zda tutilgan sanksiyalar asosida davlatning majburlov choralari qo‘llashi bo‘lib, bunda aybdor shaxs muayyan huquqlardan (shaxsiy, mulkiy, tashkiliy va hokazo) mahrum etiladi.

Yuridik javobgarlik quyidagi belgilari bilan tavsiflanadi:

- 1) yuridik javobgarlik davlat majburlov choralari bilan bog‘liq;
- 2) yuridik javobgarlik huquqbuzarlik bilan bog‘liq;
- 3) yuridik javobgarlik huquqbuzar uchun salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi (ozodlikdan, ota-onalikdan mahrum bo‘lish yoki sodir etilgan qilmishi uchun jarima to‘lash va hokazo);

4) huquqbuzarga nisbatan qo‘llaniladigan choralarning xarakteri va hajmi huquq normalarning sanksiyasida o‘rnatilgan bo‘ladi;

5) davlat tomonidan qo‘llaniladigan majburlov choralari huquqni qo‘llash faoliyati davomida tegishli vakolatli organlar tomonidan qonunda belgilangan tartibda va protsessual shakllarga amal qilgan holda olib boriladi.

Yuqoridagi xususiyatlari bilan yuridik javobgarlik siyosiy, axloqiy va boshqa javobgarliklardan farq qiladi.

Yuridik javobgarlikka tortish uchun asosi – huquqbuzarlikdir, ya’ni, huquq normalari talabini buzuvchi muayyan harakat yoki harakatsizlikdir. Tabiiyki, yuridik javobgarlik muayyan maqsadlarni ko‘zlaydi. Bu yerda «maqsad» deganda yuridik javobgarlikning jamiyatda bajaradigan vazifasi nazarda tutilmoqda. Yuridik javobgarlikning ikki muhim maqsadi mavjud: huquqiy tartibotni muhofaza qilish va fuqarolarni tarbiyalash. Bu maqsadlarga erishish uchun yuridik javobgarlik quyidagi funksiyalarni bajaradi: jazolash (jarima solish); buzilgan huquqni tiklash (masalan, mulkiy javobgarlik, yetkazilgan zararni undirish); ogohlantirish. Mazkur funksiyalar vositasida yuridik majburiyatlarning bajarilishi ta’minlanadi.

Yuridik javobgarlik quyidagi o‘ziga xos belgilari bilan ajralib turadi:

Birinchi, u davlat majburlovi bilan chambarchas bog‘liq. Yuridik javobgarlik davlat tomonidan o‘rnatiladi va yuridik normalarda ifoda etilganidek, huquqning talablaridan chetga chiqqan aybdor shaxslarga nisbatan majburiy ta’sirning o‘ziga xos usuli bo‘lib hisoblanadi. Yuridik javobgarlik ayrim nojo‘ya xatti-harakatga nisbatan javob sifatida alohida hollarda qo‘llaniladi. Shuning uchun, qoidaga ko‘ra, u huquqbuzarlar uchun qo‘llaniladigan qat’iy cheklovlar tarzida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchi, yuridik javobgarlikning amaldagi asosi shunday huquqbuzarlik, ya’ni shaxsning ichki (ongi yoki irodasi) va tashqi harakatlarining birligini mujassamlashtirgan xatti-harakati sifatidagi akt bo‘lishi mumkin. Bu huquqiy ko‘rsatmalarni buzishda aybdor bo‘lgan shaxsgina huquqiy javobgarlikning subyekti bo‘lishi mumkinligini bildiradi.

Uchinchi, yuridik javobgarlik davlat tomonidan ayblash, huquqbuzarning xulq-atvori uchun tanbeh berish bilan bog‘liq. Davlat tomonidan ayblash – bir qator xususiyatlarga ega bo‘lgan tushuncha hisoblanadi:

a) bunday qoralash xulq-atvori uchun tanbeh beriladigan subyektlarga nisbatan hokimiyat ta’sirini qo‘llash bilan bog‘liq;

b) davlat tomonidan ayblash huquqbuzarni aybdor deb topish, unga nisbatan aniq javobgarlik choralari belgilash va ularni amalga oshirishda namoyon bo‘ladi;

v) bu retrospektiv xususiyatga ega. Bunda fuqarolar, mansabdor shaxslar, tashkilotlarning ilgari sodir etilgan huquqqa xilof faoliyati va harakatlari salbiy bahoga sazovor bo‘ladi.

To‘rtinchidan, yuridik javobgarlik hamma vaqt huquqbuzarga nisbatan ma‘lum salbiy (noxush) oqibatlarining kelib chiqishi bilan bog‘liq. Yuridik javobgarlikni huquqbuzarlik sodir qilgan shaxs uchun qonunda belgilangan qiyinchiliklar va cheklashlarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Yuridik javobgarlikning quyidagi turlari mavjud:

Jinoiy javobgarlik fuqarolar tomonidan jamiyat va davlat tuzumiga, turli shakldagi mulkka, xo‘jalik tizimiga, fuqarolarning huquqlari va qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini va hokazolarga qarshi tajovuz qilinganida kelib chiqadi. Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan talablarni buzish jinoyat hisoblanadi va shu jinoiy harakat yoki harakatsizlikka nisbatan jinoiy javobgarlik belgilanadi. Jinoiy javobgarlikka davlat majburlov choralari eng qattiq turlari kiradi. Uni amalga oshirish Jinoyat, Jinoyat-protsessual, Jinoyat-ijroiya kodekslari bilan tartibga solingan.

Ma‘muriy javobgarlik – ma‘muriy-huquqiy munosabatlarning buzilishi bilan bog‘liq bo‘lib, ularga – jamiyatda o‘rnatilgan tartib-qoidalarini bajarmaslik, masalan yo‘l harakati qoidalarini va jamoat tartibini buzish, tabiatni muhofaza etishga qarshi harakatlar va boshqalar kiradi. Ma‘muriy-huquqiy javobgarlik bo‘yicha quyidagi jazo choralari ko‘rsatish mumkin: ogohlantirish; jarima solish; huquqbuzarlik quroli yoki obyekt bo‘lgan narsani musodara qilish; maxsus huquqlardan mahrum etish (ov qilish, transport vositalaridan foydalanish va hokazo); ma‘muriy qamoq; axloq tuzatish ishlari va boshqalar.

Fuqaroviy-huquqiy javobgarlik – fuqarolik qonunchiligi qoidalarini buzgan shaxslarga nisbatan jabrlanuvchiga yetkazilgan mulkiy zararni qoplash bilan bog‘liq majburiy ta‘sir chorasi qo‘llaniladi. Fuqaroviy-huquqiy javobgarlik shartnoma talablarini lozim darajada yoki umuman bajarmaganlik uchun kelib chiqadi va odatda, mulkiy (moddiy) mazmundagi ta‘sir choralari qo‘llanishi bilan tavsiflanadi.

Intizomiy javobgarlik – korxonalar va tashkilotlarda belgilangan tartib-qoidalarini buzish oqibatida kelib chiqadi. Intizomiy-huquqiy javobgarlikning belgilanish holatlari Mehnat kodeksi, korxonalar va tashkilotlarning ichki mehnat tartib-qoidalari

hamda maxsus nizomlarda nazarda tutiladi. Intizomiy javobgarlik mehnat va xizmat intizomini, harbiy va boshqa intizomni buzish bilan bog‘liq bo‘lib, ularga idoraning ichki tartib-qoidalarini buzish, ishga kech kelish yoki ishdan barvaqt ketish va hokazo hollarda kelib chiqadi. Intizomiy-huquqiy jazo chorasini qo‘llash ichki ishlar organlari, mansabdor shaxslar va tegishli vakolatga ega bo‘lgan rahbarlar (ma‘muriyat) tomonidan amalga oshiriladi. Mehnat intizomini buzgan xodimlar korxonaga, tashkilot va muassasa ma‘muriyati tomonidan javobgarlikka tortiladilar.

Budjet qonunchiligini buzganlik uchun javobgarlik huquqiy javobgarlikdir va shuning uchun u umumiy huquqiy ma‘noda huquqiy javobgarlikning barcha belgilariga xosdir.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlarda moliyaviy huquqiy javobgarlikning mohiyati bilan bog‘liq pozitsiyalar quyidagi ikki guruhga bo‘linadi:

- 1) fuqarolik yoki ma‘muriy javobgarlikning bir turi bo‘lgan moliyaviy huquqiy javobgarlik;
- 2) mustaqil huquqiy kategoriya va alohida turi bo‘lgan moliyaviy huquqiy javobgarlik huquqiy javobgarlik.

Birinchi guruhga kelsak, quyidagi nazariyalarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Marina Karaseva ushbu turni fuqarolik javobgarligi sifatida taqqoslaydi[3]. Valentin Sorokin nuqtai nazaridan, nisbatan moliyaviy javobgarlik moddiy mezon ma‘muriy javobgarlik shaklidir [4]. Bundan tashqari, tadqiqotchi ta‘kidlaganidek, moliyaviy mas‘uliyat eksklyuziv xususiyatlarga ega. Bu nuqtai nazar, bir tomondan, boshqa olimlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi, moliyaviy sanksiyalarning ma‘muriy xususiyatiga ishora qilinadi va boshqa tomondan, istisno qiladiganlar huquqiy javobgarlikning yangi turi – moliyaviy yuridik shaxs shakliga ajratishadi[5].

Bizning fikrimizcha, eksklyuziv o‘ziga xos xususiyatlarning mavjudligi ushbu toifani huquqiy javobgarlikning mustaqil turiga ajratishni kafolatlaydi:

- 1) bu birinchi navbatda davlat va davlat o‘rtasidagi huquqiy munosabatlardir qaysiki moliyaviy huquqiy normalarni buzgan shaxs;
- 2) ushbu toifaning maqsadi moliyaviy huquqiy normalarni buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik, zararni qoplash, zarar ko‘rgan tomonning huquqlarini tiklash, ushbu sohada yangi huquqbuzarlikning oldini olishdir.

Huquqiy javobgarlikning alohida turini ajratish uchun quyidagilar zarur:

- ijtimoiy munosabatlarning o‘ziga xos turi mavjud;

- ushbu munosabatlarni tartibga solish tartibga soluvchi faoliyat ko'rsatadigan huquqiy normalardan foydalangan holda amalga oshiriladi;

- turli huquqbuzarliklar uchun javobgarlik shakllari aniqlanadi.

Ko'rib chiqilayotgan javobgarlik turi quyidagi talablarga to'liq mos keladi.

Ba'zi olimlar moliyaviy huquqiy javobgarlik mavjudligini inkor etadi, lekin moliyaviy sanksiyalar mavjudligini va ushbu sanksiyalar qo'llaniladigan maxsus javobgarlik turi borligini ta'kidlaydi[6]. Bizning fikrimizcha, bunday mavjudligi ilmiy nazariyadagi bo'shliqlar, birinchi navbatda, ularni yagona yondashuv va me'yoriy konsolidatsiyaning yo'qligi bilan bog'liq. Natijada, aniq belgilangan huquqiy kategoriya turli nomlar ostida yoki umuman nomsiz mavjud.

Byudjet qonunchiligini buzganlik uchun javobgarlik huquqiy javobgarlikdir va shuning uchun u umumiy huquqiy ma'noda huquqiy javobgarlikning barcha belgilariga xosdir.

Har qanday huquqiy javobgarlik uchta xususiyat bilan tavsiflanadi:

a) davlat majburlashi;

b) huquqbuzarlikni tashkil etuvchi qilmishni va ushbu qilmishni sodir etgan subyektni salbiy baholash;

d) huquqbuzar uchun salbiy oqibatlarining boshlanishi, bu jazoning mohiyatini tashkil etadi.

Byudjet huquqbuzarliklari uchun moliyaviy va huquqiy javobgarlik quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

1) ushbu javobgarlik to'g'ridan-to'g'ri byudjet qonunchiligi bilan belgilanadi (bundan tashqari, faqat O'zbekiston Respublikasining budjet kodeksi va boshqa qonunlar);

2) byudjet huquqiy munosabatlari sub'ekti javobgarlikka tortiladi;

3) javobgarlik budjet qonunchiligi normalarida nazarda tutilgan ko'rsatmalarni bajarmaganlikda yoki lozim darajada bajarmaganlikda aybdor shaxsga nisbatan jazo choralarini qo'llashni nazarda tutadi;

4) javobgarlik byudjet huquqbuzarligiga, ya'ni byudjet qonunchiligining buzilishiga asoslanadi;

5) javobgarlik muayyan byudjet sanksiyalarini qo'llashdan iborat;

6) budjet-huquqiy javobgarlikka tortish budjetlarni ijro etuvchi organlar tomonidan amalga oshiriladi;

7) javobgarlikka tortish byudjet qonunchiligida belgilangan tartibda amalga oshiriladi;

8) budjet-huquqiy javobgarlik budjet qonunchiligi talablarining lozim darajada bajarilishini ta'minlash vositasi hisoblanadi.

Byudjet huquqbuzarini qonuniy javobgarlikka tortishda davlat odatda uchta maqsadni ko'zlaydi.

Birinchi maqsad - byudjet qonunchiligining bajarilishini ta'minlashdir. Bu, ayniqsa, byudjet mablag'larini oluvchi javobgarlikka tortiladigan vaziyatga xosdir.

Ikkinchi maqsad - huquqbuzarni jazolash, bu uni tarbiyalash va takroriy huquqbuzarliklarning oldini olish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchi maqsad - byudjet huquqiy munosabatlari ishtirokchilarining mulkiy manfaatlarini himoya qilish.

Moliyaviy javobgarlik doirasida byudjet qonunchiligini buzganlik uchun javobgarlik javobgarlikning alohida turini - byudjet va huquqiy javobgarlikni shakllantiradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash zarurki, budjet-huquqiy javobgarlik-bu byudjetni ijro etuvchi vakolatli organlar tomonidan byudjet qonunchiligini buzuvchiga ushbu qonun hujjatlarida belgilangan huquqiy javobgarlik choralari qo'llash, huquqbuzarga qo'shimcha mulkiy og'irliklarni yuklash.

Ma'lumki, huquqiy javobgarlik-bu davlat tomonidan huquq talablarini bajarishga majburlash, har bir tomon o'z xatti-harakatlari uchun boshqa tomon, davlat va jamiyat oldida javobgar bo'lishi shart bo'lgan huquqiy munosabatlar. Huquqiy javobgarlik zamonaviy yuridik fanning eng dolzarb muammolaridan biridir, chunki O. E. Leystning majoziy ifodasiga ko'ra, huquqiy javobgarliksiz huquq kuchsiz, ishonchsiz bo'lib qoladi[7].

Research Science and
Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. Саратов, 1977. С. 23.
2. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. М., 1978. С. 85, 94.
3. Карасева М.В., Крохина Ю.А. Финансовое право. М.: НОРМА, 2001. С. 182.
4. Сорокин В.Д. Административно-процессуальное право. М.: Юрид. лит., 1972. С. 49
5. Туркина Н.В. Деяки аспекти застосування заходив юридичної відповідальності за порушення бюджетного законодавства.
6. Лисенко В.М. Фінансові санкції і Конституція України. Право України. 1998. № 12. С. 32.
7. См.: Лейст О. Э. Методологические проблемы юридической ответственности //Проблемы теории государства и права: Учеб. пособие / Под ред. М. Н. Марченко. М., 2002. С. 626

Research Science and Innovation House